

Hoe passend is het passend onderwijs?

Manon Schoormans
Minor Disability en Diversiteit
Datum: 25 november 2015

Inhoudsopgave

Samenvatting	2
Inleiding	3
De leerling met ASS	6
Voor en nadelen van het passend onderwijs voor de leerling met ASS	9
Voordelen.....	9
Nadelen	10
Discussie	13
Conclusie	15
Referentielijst	16

Samenvatting

In 2014 is het passend onderwijs ingevoerd. Veel leerlingen, onder andere leerlingen met een autistische spectrum stoornis (ASS), die eerst op het speciaal onderwijs zaten volgen nu onderwijs op gewone scholen tussen de “normale leerlingen”. Ik zal in dit essay de vraag onderzoeken of het huidige onderwijs wel in staat is om de nodige hulp en ondersteuning te bieden aan leerlingen met ASS. Om deze vraag te beantwoorden, beschrijf ik hoe deze nieuwe situatie voor leerlingen met ASS verloopt. Ik doe dit door de voor- en nadelen van het huidige passend onderwijs voor de ASS leerlingen op een rij zetten. Ik zal hierbij aandacht besteden aan de verschillende stakeholders: ASS leerlingen, mede-leerlingen, ouders, docenten en de politiek. De nadruk van mijn analyse zal liggen bij de ASS leerlingen. Ik concludeer aan het einde van dit essay dat het huidig passend onderwijs helaas nog onvoldoende in staat is ASS leerlingen de zorg te bieden die ze nodig hebben. Afsluitend geef ik daarom aanbevelingen ter verbetering van het onderwijs voor leerlingen met ASS in het passend onderwijs.

Inleiding

Falend passend onderwijs dupeert vele duizenden kinderen! Meeste leraren negatief over passend onderwijs! Scholen niet klaar voor passend onderwijs. Dit zijn een aantal voorbeelden van krantenkoppen over het passend onderwijs in het voorjaar van 2015. Wat is er aan de hand?

Per 1 augustus 2014 is de wet "passend onderwijs" in werking getreden. In deze wet is beschreven dat in het regulier middelbaar onderwijs rekening moet worden gehouden met leerlingen met allerlei beperkingen. Tot deze groep leerlingen horen ook leerlingen met een autistische spectrum stoornis (ASS). Door middel van de invoering van het passend onderwijs wil de overheid er voor zorgen dat niet de beperking van een kind centraal staat maar zijn of haar mogelijkheden en onderwijsbehoefte. Men wil dat kinderen naar een reguliere school gaan en daardoor leren om te gaan met leerlingen zonder beperkingen. Het is de bedoeling van de wet dat scholen ondersteuning op maat bieden aan de leerlingen. Hierdoor zou elk kind onderwijs moeten kunnen krijgen op een passende plek. Kinderen zouden hierdoor niet langdurig thuis komen te zitten (Rijksoverheid).

Nu een jaar na de invoering van de wet is de kritiek op de werking van de wet losgebarsten. De media melden vele negatieve ervaringen van leerlingen, ouders, scholen en van de politiek met de pas ingevoerde wet passend onderwijs. De kinderombudsman schrijft in een rapport over het passend onderwijs dat er op dit moment voor duizenden scholieren geen goede plek in het onderwijs is (Vreeburg-Van der Laan & Wiersma, 2015). In een interview in het AD (Algemeen Dagblad [AD]) naar aanleiding van dit rapport zegt de kinderombudsman: "De belofte van het passend onderwijs wordt niet waargemaakt."

Voor veel kinderen die eerst op het speciaal onderwijs zaten, lijkt het passend onderwijs een minder goede oplossing. Het lijkt erop dat ook voor de groep ASS leerlingen het huidige passend onderwijs niet altijd de juiste plek is. Zo stelt de voorzitter Merel van Vroonhoven in

het blad Engagement met Autisme (Vroonhoven, 2015) van de door de regering zelf ingestelde werkgroep “Vanuit autisme bekeken”, dat de invoering van het passend onderwijs tot meer uitval heeft geleid bij de groep ASS-leerlingen. Deze signalen uit de samenleving duiden erop dat de invoering van het passend onderwijs meer problemen veroorzaakt dan het oplost. De invoering van het passend onderwijs en de reacties erop hebben mij gemotiveerd om te analyseren of het passend onderwijs op dit moment geschikt is voor leerlingen met ASS.

Ik ga in dit essay de vraag beantwoorden of het huidige passend onderwijs in staat is om de nodige hulp en ondersteuning te bieden aan ASS leerlingen. Om deze vraag te kunnen beantwoorden ga ik bekijken hoe in de praktijk van het middelbaar onderwijs de wet wordt toegepast. De voor- en nadelen van het huidige passend onderwijs voor deze groep leerlingen ga ik bestuderen. Bij deze analyse zal ik aandacht besteden aan de verschillende stakeholders: ASS leerlingen, mede-leerlingen, de school en de politiek. De nadruk van mijn analyse zal liggen bij de autistische leerlingen. Voordat ik deze analyse maak, beschrijf ik kort de stoornis ASS. Daarna beschrijf ik de leersituatie voor deze leerlingen, waarbij ik rekening houd met de ontwikkeling die adolescenten doormaken tijdens hun jaren op de middelbare school.

Ik heb bij het schrijven van dit essay onder andere gebruik gemaakt van de vaardigheden en kennis die ik tijdens mijn eerste twee jaar van mijn opleiding heb opgedaan. Het betreft dan de vaardigheden om literatuur onderzoek te doen en om een (ergotherapeutisch) probleem te analyseren en de kennis over autisme en over de geestelijke en lichamelijke ontwikkeling van kinderen en adolescenten. Daarnaast heb ik ervaring opgedaan met autistische kinderen tijdens het keuzevak “zwemmen met autistische kinderen”. Deze kennis komt van pas bij het nadenken over de wijze waarop autistische leerlingen in een school het beste begeleid kunnen worden.

Wat ik nog mis en daarom hoop te leren tijdens het schrijven van dit essay, is kennis over wetgeving en over politiek en ervaring met ambtelijke stukken. Dit is van belang omdat de wet op het passend onderwijs net is ingegaan en omdat er in de tweede kamer en door de staatssecretaris recentelijk is gesproken en geschreven over mogelijke aanpassingen van de huidige wet.

De leerling met ASS

In dit hoofdstuk beschrijf ik in het kort wat autisme spectrum stoornis (ASS) is en hoe deze stoornis mogelijke invloed heeft op het functioneren van leerlingen in het middelbare onderwijs.

ASS is een stoornis die bij ongeveer 1% van de mensen voorkomt en die vaak een sterke invloed heeft op de manier waarop iemand leeft. Autismespectrum stoornissen worden in de DSM-IV genoemd en is een verzamelnaam van de huidige diagnose PDD-NOS, Asperger en Klassiek Autisme. Bij mensen met autisme werkt de informatieverwerking in de hersenen op een andere manier dan bij mensen zonder autisme. ASS kan gepaard gaan met een verstandelijke beperking maar ook met een meer dan gemiddelde intelligentie. ASS is aangeboren en opvoeding speelt nauwelijks een rol, De meest mensen hebben er heel hun leven last van (Verheij et al., 2015).

Wat gebeurt er precies bij mensen die deze aandoening hebben? Het komt erop neer dat mensen met ASS informatie uit de omgeving op een andere manier verwerken dan mensen zonder ASS. Dit geldt voor wat ze ruiken, wat ze zien, wat ze horen, etc. Het anders verwerken van informatie heeft zowel voor- als nadelen. Zo letten mensen met ASS bijvoorbeeld vaak goed op details en zijn ze analytisch ingesteld. Ze zijn minder holistisch van aard en hierdoor hebben ze soms moeite om overzicht te houden in een situatie. Ook hebben ze moeite met het lezen van de emoties van anderen. Hierdoor is het vaak moeilijk om op de juiste wijze met anderen om te gaan. Sociale contacten kunnen hieronder lijden (Nederlandse vereniging voor autisme[NVA]).

Om te begrijpen hoe leerlingen met ASS hun schooltijd doorbrengen, beschrijf ik eerst hoe leerlingen zich tijdens de middelbare schooltijd ontwikkelen. Leerlingen op een middelbare school maken een sterke ontwikkeling door op sociaal en cognitief terrein. In de onderbouw (ongeveer van 11 tot en met 14 jaar) zitten de leerlingen in de pubertijd. In die periode ontwikkelen ze zich vooral sociaal en analytisch, maar blijven ze nog georiënteerd op hun

directe omgeving. Dit betekent dat ze vrienden maken, om leren gaan met hun emoties, maar ook dat ze abstracter gaan denken. Zo leren ze zelf bijvoorbeeld hun huiswerk te plannen. In de bovenbouw (ongeveer van 15 tot 18 jaar) worden de leerlingen zelfstandiger, hebben ze een breder sociaal netwerk en worden ze in hun denken onafhankelijker van hun ouders. Ze krijgen een duidelijker zelfbeeld en een bredere interesse in de wereld. De directe context van de school wordt minder belangrijk. Cognitief wordt er een groot beroep gedaan op het ontdekken van samenhang in leerstof. Ook wordt het zeer van belang bij van hoofdzaken te onderscheiden (van der Wal, de Wilde, & de Mooij, 2011).

Leerlingen met ASS hebben door hun aandoening vaak moeite met de bovengenoemde ontwikkelingen. Door de ASS hebben de leerlingen vaak moeite met plannen en organiseren waardoor ze bijvoorbeeld vastlopen met hun huiswerk. Ze kunnen moeilijk hoofd- en bijzaken onderscheiden waardoor het maken van een simpele samenvatting van de leerstof al een grote opgave is. Verder hebben ze moeite met het ontwikkelen van hun sociale vaardigheden waardoor ze al snel buiten de groep vallen en samenwerking met andere leerlingen problematisch kan zijn (Ashburner, Ziviani & Rodger, 2009).

Scholen proberen de problemen die ontstaan met autistische leerlingen zoveel mogelijk te voorkomen. Hiervoor moeten ze maatregelen nemen die het voor een leerling met ASS mogelijk maken zich op school thuis te voelen, zich goed te ontwikkelen en het school werk zo goed mogelijk te kunnen maken. Er is door het steunpunt autisme een lijst met adviezen opgesteld die scholen kunnen volgen (Clijsen, Lieverloo, Mathijssen & schoots, 2007). In de tabel hieronder (tabel 1.0) zijn deze adviezen weergegeven.

Tabel 1.0

- Zekerheid en veiligheid bieden, ook in de vorm van een vaste vertrouwenspersoon (persoonlijk coach)
- Verduidelijken van de communicatie en instructie naar de leerling of student
- Begeleiding bij het maken van keuzes
- Duidelijke leeromgeving waarin de leerling/student weet wat van hem verwacht wordt en hoe en wanneer
- Een prikkelarme leeromgeving waardoor de leerling/student zijn aandacht optimaal bij de les kan houden
- Ondersteuning bij het plannen en organiseren van de studie
- Begeleiding bij het ontdekken van samenhang in de leerstof en bij de transfer van het geleerde naar andere (praktijk)situaties
- Versterken van de autonomie van de leerling/student en het vergroten van het gevoel van competentie
- Begeleiding van de leerling/student bij het samenwerken met anderen en groepswork
- Ondersteuning van de leerling/student bij het maken van werkstukken, papers en presentaties
- Begeleiding van de leerling/student bij het lopen van stages en practica
- Ondersteuning van de leerling/student bij het voorbereiden en uitvoeren van praktijktoetsen, tentamens en examens
- Preventie en reductie van angst en stress om zodoende oververmoeidheid, verzuim en studieovertraging te voorkomen

Uit het bovenstaande wordt duidelijk dat een school in het ideale geval veel aanpassingen moet maken als er ASS leerlingen op school komen/zitten. In de situatie van het speciaal onderwijs is het onderwijs zo ingericht dat er zelfs rekening kan worden gehouden met leerlingen met een zware vorm van ASS.

Voor en nadelen van het passend onderwijs voor de leerling met ASS

Om duidelijkheid te krijgen over de kwaliteit die het passend onderwijs kan leveren aan de ASS leerlingen, analyseer ik de nieuwe situatie. In deze analyse worden de voor- en nadelen van het passend onderwijs voor een ASS-leerling op een rij gezet. Hierbij zal het gezichtspunt van de verschillende stakeholders worden weergegeven. De analyse is gebaseerd op literatuur en op een door mij gevoerd interview met een zorgcoördinator in het middelbare onderwijs.

Voordelen

Zoals aangegeven in de inleiding is het passend onderwijs ingevoerd omdat het een aantal voordelen met zich meebrengt voor leerlingen met een beperking. Zo zouden alle kinderen een gelijke kans in het regulier onderwijs krijgen, zouden de mogelijkheden en niet de beperkingen van het kind centraal staan waardoor ze meer ontwikkelingskansen zouden hebben. Verder is het makkelijker om een school dicht bij huis te vinden en kunnen kinderen zich beter ontwikkelen door met gewone kinderen om te gaan. Ook zouden kinderen beter voorbereid worden op vervolgonderwijs en de maatschappij (DUO onderwijsonderzoek, 2015).

In de geraadpleegde bronnen waarin reacties van ouders en docenten worden gevraagd, worden de genoemde voordelen bijna niet genoemd. Een enkele ouder vindt het een voordeel dat haar kind nu om kan gaan met “normale” leerlingen.

“Wij hebben goede ervaringen met onze licht verstandelijke beperkte zoon op de reguliere school. Er was alle steun en begeleiding van de leraren en directeur van de school. De klas was gelukkig niet zo groot. Ook in het nieuwe schooljaar gaat het goed. wij zijn er zeer blij mee” (Siderius & Flentge, 2014, p. 14).

Nadelen

Veel leerlingen met ASS zitten thuis

Leerlingen met ASS ondervinden problemen in het passend onderwijs. Zo zijn er ten eerste in het middelbaar onderwijs veel meer kinderen uitgevallen, dan voor deze invoering van het passend onderwijs. Dit zegt de kinderombudsman (NOS) hierover: "Nog steeds is er voor duizenden scholieren geen passende plek en voor de kinderen die door diverse problemen thuiszitten is er ook nog steeds geen oplossing".

Het lijkt erop dat scholen niet goed weten hoe met deze leerlingen om te gaan, en proberen in een aantal gevallen deze leerlingen buiten de school te houden, dit vaak zelfs omdat ze ervan overtuigd zijn dat ze nodige zorg gewoon niet kunnen bieden. Dit blijkt uit het volgende citaat van Meertens ((Algemeen Dagblad [AD]): "Scholen willen bijvoorbeeld geen leerling met een beperking aannemen, omdat ze niet de juiste begeleiding kunnen bieden. Maar een school moet eerst onderzoeken welke zorg zo'n leerling nodig heeft, en of de school die zorg kan bieden. Pas als blijkt dat een school die ondersteuning niet kan geven, mag de school zo'n kind weigeren. In dat geval moet de school wel een andere school voor zo'n kind regelen. Ook dat doen niet alle scholen"

Om meer informatie te krijgen over de wijze waarop scholen leerlingen aannemen, heb ik mevr Bouman kunnen interviewen. Mevrouw Bouman is zorgcoördinator van het St Laurenscollege te Rotterdam en is daar verantwoordelijk voor leerlingen met ASS. Ik geef hier kort de resultaten van dit interview weer.

Om te kijken of een leerling aangenomen wordt bij de school, wordt eerst een intake gedaan, samen met de zorgcoördinator en de teamleider van de jaargroep. Tijdens de intake word er samen met de ouders bekeken welke ondersteuning het kind nodig heeft. Soms hebben leerlingen een bepaalde plek in de klas nodig, of heeft de leerling extra begeleiding van een bpo'r (begeleider passend onderwijs) deze bpo'r helpt met bijvoorbeeld plannen en organiseren. Als een leerling te veel ondersteuning nodig heeft die de school

niet kan bieden moet de school de ouders gaan helpen met een school te zoeken die wel de goede ondersteuning biedt.

Mevrouw Bouman geeft aan dat het kan gebeuren dat scholen ASS leerlingen die te veel zorg nodig hebben liever niet willen aannemen. Mevrouw Bouman zegt dat het best vaak voorkomt dat het moeilijk wordt om zo'n kind op een school geplaatst te krijgen en dat er dan erg veel overleg tussen scholen nodig is. De reden hiervan is dat het hebben van veel zorgleerlingen invloed kan hebben op de doorstroomcijfers van een school. De ouders en de inspectie kijkt aan het einde van het jaar naar deze cijfers. Hoe meer goede leerlingen hoe meer leerlingen in een keer slagen, hoe beter de school wordt beoordeeld. Leerlingen met ASS worden door dit situatie soms helemaal nergens toegelaten en zitten dan noodgedwongen thuis.

Veel leerlingen met ASS voelen zich niet thuis op school

Naast het feit dat er meer leerlingen thuis zitten is het vraag of de leerlingen die wel op school zitten zich wel thuisvoelen op het passend onderwijs. Zoals ik heb aangegeven moeten er nogal wat aanpassingen worden gemaakt om ASS leerlingen tegemoet te komen. Het vergt veel van de organisatie van een school. Door de Socialistische Partij is een onderzoek uitgevoerd naar aanleiding van klachten over het passend onderwijs onder 252 ouders van zorgleerlingen. Hieruit komt naar voren dat volgens deze ouders deze leerlingen om verschillende redenen moeite hebben op het passend onderwijs (Siderius & Flentge, 2014). Meer dan de helft van deze ouders maakt zich zorgen over de juiste begeleiding van hun kind. Zo antwoordt een moeder van een autistisch kind: "Twee van mijn kinderen zijn juist van het reguliere onderwijs afgegaan, omdat de aanwezige leerkrachten hen niet de juiste begeleiding konden bieden. Door de andere kinderen werden ze niet geaccepteerd."

(p. 15)

Ook “normale” leerlingen ervaren nadelen van het passend onderwijs

De klassen in het middelbaar onderwijs zijn erg vol, vaak met klassen van meer dan 25 leerlingen. Ouders en docenten zijn hierdoor bang dat de aandacht voor alle leerlingen beperkt is. Het aantal zorgleerlingen in het regulier onderwijs stijgt. Zo heb je per klas steeds meer zorgleerlingen. Deze zorgleerlingen hebben extra aandacht nodig, hierdoor krijgen de ‘normale’ leerlingen veel minder aandacht. Dit kan ten koste gaan van hun schoolresultaat.

Een ouder van een leerling van een kind zegt hierover in het onderzoek van de SP (Siderius & Flentge, 2014): “De ‘gewone’ leerlingen krijgen niet de aandacht die zij verdienen, er is nu namelijk te veel tijd nodig voor de ‘probleemleerlingen’. Deze leerlingen verstoren met grote regelmaat de lessen zo erg, dat zelfs ervaren rotten het niet meer geregeld krijgen. De gemiddelde leerling en de betere leerling sneeuwen onder.” (p. 9)

Mevr. Bouman signaleert dit probleem ook. Zij stelt dat een school niet te veel zorgleerlingen moet hebben omdat dat ten koste van de andere leerlingen gaat. Dit zorgt voor belemmeringen van groepsopdrachten. Veel zorgleerlingen in een klas kunnen negatieve invloed hebben op de kwaliteit van een les.

Voor de docenten lijkt er op dit moment een flink aantal nadelen te kleven aan het passend onderwijs. De werkdruk is groter geworden voor de docenten. Ze moeten nu namelijk niet alleen les geven maar ook zorg bieden. Veel docenten ervaren dat ze hier op dit moment niet klaar voor zijn ((Siderius & Flentge, 2014).). Zo stelt een docent: “Ik ben een goede leraar, maar twijfel er werkelijk aan of ik voldoende kwaliteit (en tijd) bezit om in een klassikale setting te voldoen aan de eis om ieder kind individueel te ondersteunen in zijn of haar onderwijsbehoefte.” (p. 11)

Discussie

Uit de bovenstaande beschrijving blijkt helaas dat er veel meer nadelen worden ervaren dan voordelen. Het passend onderwijs dat de mogelijkheden van zorgleerlingen zou moeten vergroten lijkt dit op dit moment niet te doen. De complexiteit die het les geven aan zorgleerlingen vergt is te groot in veel gevallen. De vele klachten van de verschillende stakeholders maken het duidelijk dat veel ASS leerlingen niet passen binnen de huidige vorm van het passend onderwijs. Dit geldt ook voor de scholen, de docenten en de medeleerlingen. Betekent dit dat het passend onderwijs een mislukt experiment is en weer moet worden afgeschaft?

Het passend onderwijs is pas 1,5 jaar ingevoerd. Het is daarom te vroeg om meteen al het passend onderwijs helemaal af te schaffen. Daarnaast heeft het ook voordelen voor leerlingen met een aandoening om op een school te zitten met “normale” leerlingen. Zo geeft dit meer mogelijkheden tot sociale contacten en is er een betere aansluiting met vervolgopleidingen.

De huidige nadelen zijn echter zo groot dat er wat moet gebeuren. Het is met andere woorden aan te bevelen dat er aanpassingen gedaan worden. Dit is ook het standpunt van een aantal politieke partijen, zoals de SP (SP, 2015).

Wat moet er gedaan worden? Ten eerste kan elke school ervoor zorgen dat leerkrachten bevoegd zijn en getraind worden om leerlingen met een beperking goed te begeleiden. Dit is nu niet het geval. Veel docenten geven zelf aan dat ze niet de juiste kennis hebben om deze leerlingen op een goede manier te begeleiden en dat hier ook de normale leerlingen de dupe van zijn. In een onderzoek van DUO (2015) geven docenten zelf aan dat ze niet genoeg geschoold zijn. Staatssecretaris Dekker heeft toegezegd aan de tweede kamer dat er extra middelen worden vrijgemaakt om dit soort trainingen te vergoeden (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2015).

Ten tweede kunnen scholen proberen de maatregelen die samengevat zijn in tabel 1.0 in te voeren. Zo kunnen scholen ervoor kiezen om een zo prikkelvrije omgeving voor de studenten te maken. Hierdoor voelen ASS leerlingen zich eerder veilig en worden ze minder afgeleid. In de tabel staat ook dat persoonlijke begeleiding heel belangrijk is. Ondersteuning bij verschillende activiteiten en opdrachten kan worden vergroot door bijvoorbeeld een klasseassistent. Extra assistentie betekent wel dat er extra budget ter beschikking moet worden gesteld.

Waar ook goed naar gekeken kan worden is of een ASS leerlingen wel echt thuis hoort op het passend onderwijs. Er zou meer gebruik kunnen worden gemaakt van de mogelijkheid om een scheiding te maken tussen de groep leerlingen die niet en wel veel last ondervinden van hun aandoening. De eerste groep kan dan les krijgen op het gewone middelbaar onderwijs, de tweede groep op het speciaal onderwijs.

Conclusie

In dit essay heb ik de vraag gesteld of het huidige passend onderwijs in staat is om de nodige hulp en ondersteuning te bieden aan ASS leerlingen.

Het passend onderwijs staat nog in zijn kinderschoenen. Het heeft nu meer nadelen dan voordelen. Verschillende mensen klagen over het nieuwe onderwijs. Docenten kunnen het aantal zorgleerlingen in hun klas niet aan. ASS kinderen op hun beurt kunnen vaak de grote klassen en vele prikkels in het lokaal niet aan. Ouders van ASS leerlingen klagen dat hun kind niet aangenomen kan worden op de school van hun eerste keus, vele zorgleerlingen kunnen er immers voor zorgen dat de doorstroomcijfers minder goed zijn. "Normale" leerlingen zijn ook de dupe van het passend onderwijs: veel leerlingen krijgen niet de aandacht die ze verdienen omdat de zorgleerlingen veel aandacht vragen van de docenten. Niet alleen binnen school wordt er geklaagd over het passend onderwijs ook vanuit de politiek komt er kritiek.

Ik concludeer daarom dat op dit moment het passend onderwijs nog niet in staat is om de nodige hulp te bieden aan ASS kinderen. Er moet veel veranderen om het huidige onderwijs geschikt te maken om ook voor ASS leerlingen de juiste plek te worden. Met andere woorden: het passend onderwijs is helaas nog lang niet passend.

Referentielijst

Ashburner, J., Ziviani, J., & Rodger, S. (2010). Surviving in the mainstream: Capacity of children with autism spectrum disorders to perform academically and regulate their emotions and behavior at school. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 4(1), 18-27.

Autisme in het kort. (z.d.). Geraadpleegd 3 november 2015, van [http://www.autisme.nl/autisme-onderzoek/wat-is-autisme-\(spectrum-stoornis\).aspx](http://www.autisme.nl/autisme-onderzoek/wat-is-autisme-(spectrum-stoornis).aspx)

Clijsen, A., Lieverloo, L., Mathijssen, B., & Schoots, H., (2007). Protocol overgang leerlingen met autisme van voortgezet onderwijs naar vervolgopleiding, Geraadpleegd op 7 november 2015, van <http://www.steunpunt-autisme.nl/website/index.php/downloads/category/25-overgang-vo-naar-vervolgonderwijs>

De kinderombudsman. (2015). *Werkt passend onderwijs? Stand van zaken een jaar na dato* (publicatienr. 2015/14) Geraadpleegd op 12 november 2015, van <http://www.dekinderombudsman.nl/ul/cms/fck-uploaded/2015.KOM014.Werktpassendonderwijs.rapport.pdf>

DUO onderwijsonderzoek. (2015). *Rapportage onderzoek passend onderwijs*. Utrecht: DUO. Geraadpleegd op 17 november 2015, van <http://www.duo-onderwijsonderzoek.nl/wp-content/uploads/2015/08/Rapportage-Passend-Onderwijs-augustus-2015.pdf>

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. (2015, 25 september). Passend onderwijs[brief]. Geraadpleegd van <https://www.passendonderwijs.nl/wp-content/uploads/2015/09/Kamerbrief-reactie-onderzoeken-passend-onderwijs.pdf>

Passend onderwijs. (z.d.). Geraadpleegd op 9 oktober 2015, van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/passend-onderwijs>

Redactie. (2015, 8 september). Falend passend onderwijs dupeert duizende kinderen. *AD*, p. 7.

SP. (2014). *Zorgleerlingen in het nauw. Een inventarisatie onder 700 betrokkenen bij de invoering van het zogenaamde passend onderwijs*. Den Haag: SP. Geraadpleegd op 16 november 2015, van https://www.sp.nl/sites/default/files/2014_10_rap_passend_onderwijs.pdf

Verheij, C., Louwse, A., van der Ende, J., Eussen, M. L. J. M., Van Gool, A. R., Verheij, F., ... & Greaves-Lord, K. (2015). The Stability of Comorbid Psychiatric Disorders: A 7 Year Follow Up of Children with Pervasive Developmental Disorder-Not Otherwise Specified. *Journal of autism and developmental disorders*, 45(12), 3939-3948.

Vroonhoven, M, van, (2015). Passend onderwijs voor kinderen met autisme!. *Engagement met autisme*, (42), 30-31.

Wal, J. van der, Wilde, J. de, & Mooij, I. de. (2011). *Identiteitsontwikkeling en leerlingbegeleiding*. Leeuwarden, Nederland: Coutinho.

Zijlstra, J. (2014, 11 december). Gebrekkige kennis passend onderwijs. Geraadpleegd op 7 november 2015, van <http://nos.nl/artikel/2008408-gebrekkige-kennis-passend-onderwijs.html>